

MARKET AND ECONOMIC ASPECTS THE VEGETABLE PRODUCTION IN NORTH MACEDONIA

Mile Jakimovski

A.D.ESM-Skopje, Republic of North Macedonia, mile_ku@yahoo.com

Abstract: In the last decade, vegetable production participates on average with 34% of the total value of agricultural production in the Republic of North Macedonia. This sub-sector is also one of the main export sub-sectors in the agriculture. However, in the recent years it has faced major obstacles in the form of constant decreasing trend of the production, exports, as well as increased imports and competition from countries in the immediate neighborhood. In order to identify the current and future challenges of the vegetable sub-sector, in this paper we present and comparatively analyze economic market and economic aspects such as: the volume of exports (both in quantity and in financial terms - in euros), the position of the vegetable sub-sector in relation to others export sub-sectors in the country, the main vegetable crops that constitute the export total, as well as the percentage of export in relation to the total production of the indicated crops. In addition the largest producers and exporters will be identified, as well as the largest importers of vegetable products, which are thus the largest competitors and shapers of future trends in the vegetable production in North Macedonia. The conclusions of these analysis will give ground in determining the possibilities and opportunities for increasing of the production and exports, as well as the challenges and threats that could impede the export potentials of this sub-sector.

Keywords: vegetable production, export potentials, market. economic aspects, competitiveness.

АНАЛИЗА НА ПАЗАРОТ И ЕКОНОМСКИТЕ АСПЕКТИ НА ИЗВОЗОТ ВО ПОТСЕКТОРОТ ГРАДИНАРСТВО НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Миле Јакимовски

А.Д. ЕСМ-Скопје, Република Северна Македонија, Mile_ku@yahoo.com

Резиме: Во последната декада градинарското производство учествува просечно со 34%, од вкупната вредност на земјоделското производство. Потсекторот градинарство претставува и еден од главните извозни потсектори во земјоделството. Во последните години овој важен потсектор се соочува со големи опаѓања во производството, извозот, како и зголемен увоз на рано-градинарски култури од земји во блиското опкружување. Со цел да се идентификуваат моменталните и идните предизвици на градинарскиот потсектор, во овој труд ќе бидат прикажани и компаративно анализирани: обемот на извоз (како во количина- тони, така и во финансиска смисла- во евра), местото на градинарството во однос на другите извозни потсектори во земјоделството, главните градинарски култури кои го сочинуваат извозот, како и процентот на извоз во однос на вкупното производство на посочените култури. Покрај тоа, ќе бидат детектирани најголемите земји увозници на градинарските производи и економските региони во Република Северна Македонија кои се најголеми производители и извозници, а со тоа и најголеми конкуренти и обликувачи на идните трендови на градинарско производство. Врз база на анализа на овие аспекти, ќе бидат дадени заклучоци кои ќе ги детерминираат можностите за зголемување на извозот како и предизвиците и заканите кои би можеле да го уназадат извозниот потенцијал на овој подсектор.

Клучни зборови: градинарство, извозни потенцијали, пазар, економски аспекти, конкурентност.

1. ВОВЕД

Потсекторот градинарство или производство на зеленчук завзема околу 1/3 од вкупната вредност на земјоделското производство во државата. Како трудоинтензивна гранка ангажира и многу работна сила, со оваа дејност во Р.С.Македонија се занимаваат околу 60.000 земјоделци кои произведуваат просечно на годишно ниво околу 870.000 тони зеленчук. Еден дел од оваа производство завршува на странските пазари и претставува многу значаен елемент во вкупната меѓународна размена. Извозот на зеленчук се реализира во неколку форми најчесто како свеж или разладен зеленчук дури 80 проценти и 20 проценти како замрзнат или преработен зеленчук. За полесен приказ на анализа на економските аспекти во овој труд ќе бидат анализиран само пазарот на свеж и разладен зеленчук, поточно петте најзначајни производи во производството на зеленчук, кои истовремено се и едни од најголемите извозни производи и тоа: Доматот, пиперката, краставицата, бостанот(лубеница) и зелката. Тука пред се ќе бидат обработени: производството,

Економските региони на производство, извозот, увозот. Сите овие економски аспекти ќе бидат прикажани како квантитативно така и квалитативно во временска серија од десет години. Покај тоа ќе бидат анализирани трендовите на производство на извоз и на увоз кои ќе придонесат за формулирање на правилните заклучоци за надминување на проблемите и понатамошно подобрување на состојбите.

2. МАТЕРИЈАЛИ И МЕТОД НА РАБОТА

Материјалот за истражување се темели врз собирање на секундарни податоци. Податоците се превземени од релевантната универзитетска литература, научни изданија и публикувана литература на експерти во оваа област, научни трудови, извештаи, достапни податоци од соодветни институции, како и податоци од Интернет – порталите www.unctad.org, www.intracen.org и www.stat.gov.mk.

Податоците за пазарот се превземени од дата базата UNCTAD, а табеларните прикажи се обработени на база на ИТС калкулации базирани на UN COMTRADE статистика а со дескриптивната метода одделен е извозот од вкупното производство на избраните производи кои беа предмет на анализа. Периодот на анализа е 2009-2018 година.

За споредба на состојбата се користи методот на компарација, со кои се утврдуваат состојбите, предностите и слабостите. Во таа насока, споредбата се врши во годините од временската серија која е предмет на истражување како и помеѓу Македонија, и земјите кои имаат голем напредок и зголемување на конкурентноста.

3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Како што напоменавме предмет на анализа ќе бидат само производството и прометот на петте таргетираните свежи градинарски производи во свежа или разладена состојба и тоа: домати, бостан, пипер, краставица и зелка.

3.1 Приказ на производство и извоз на зеленчук

Овие пет производи всушност и претставуваат најголем процент на количината и вредноста на градинарското производство кое според податоци од Државен завод за статистика, (2019) изнесува просечно за последните 10 години околу 868 илјади тони зеленчук годишно. Во градинарското производство само на овие 5 производи отпаѓаат просечно околу 635 илјади тони годишно, кои претставуваат околу 73% од вкупното производство на зеленчук.

3.1.1 Приказ на производство и извоз на зеленчук по количини

Во следната табела ќе биде прикажано вкупното производство во тони како и извозот во тони на посочените градинарски производи.

	год.	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Производство	тон	612198	612198	612198	612198	612198	612198	674231	674231	674231	658754
Извоз	тон	171441	208267	204166	146859	152057	182825	142713	155282	136457	123183
процент на извоз	%	28,0	34,0	33,3	24,0	24,8	29,9	21,2	23,0	20,2	18,7

Извор: УНКТАД (UNCTAD) и ДЗС сопствени пресметки

Ако ги анализираме количините на производство гледаме дека има благо зголемување на количините од година во година. При анализа на извозот се забележува еден скок на извезените количини во 2010 година која изнесува 208.267 тони што претставувало околу 34% од вкупно произведените количини па потоа тренд на опаѓање од 2012 изземајќи го благото покачување во количини 2016 год.. Фреквенцијата на извозот се движи помеѓу 34% до 18,7% од вкупното производство во последната година, поточно 2018 година.

По структурата на производи количината ќе ја прикажеме во следната табела:

Таб.2 Приказ на извезената количина во тони и во проценти од вкупниот извоз за секоја култура поединечно

вид на зеленчук	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
домат	47882	52089	42020	31806	28983	29373	26543	24018	25355	21354
бостан	38338	43188	54603	32370	34811	30075	26291	23909	18660	7273
пиперка	20889	34002	34502	20928	27076	35345	34357	28840	22524	26056
краставица	16164	15774	12161	12637	15122	18249	15228	10910	8628	8868
зелка	48167	63213	60880	49118	46065	69783	40294	67605	61290	59632
вкупно	171440	208266	204166	146859	152057	182825	142713	155282	136457	123183
%	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
домат	27,9	25,0	20,6	21,7	19,1	16,1	18,6	15,5	18,6	17,3
бостан	22,4	20,7	26,7	22,0	22,9	16,4	18,4	15,4	13,7	5,9
пиперка	12,2	16,3	16,9	14,3	17,8	19,3	24,1	18,6	16,5	21,2
краставица	9,4	7,6	6,0	8,6	9,9	10,0	10,7	7,0	6,3	7,2
зелка	28,1	30,4	29,8	33,4	30,3	38,2	28,2	43,5	44,9	48,4

Извор: УНКТАД (UNCTAD) сопствени пресметки

Гледано од аспект на извезени од петте анализирани производи се забележува дека во анализираната декада предничат извозот на домотот и зелката со таа разлика што процентот на извозот на домотите во однос на вкупната количина извезени производи континуирано опаѓа од 27,9% во 2009 година ,15,5% во 2016 година. Забележителен е континуиран тренд на намалување на извезените количини. Зелката пак во однос на извезените количини има фреквенција од 28,1% во 2009 година па се до 48,4% во 2018 година забележителен е трендот на зголемување на количините. Од останатите производи бостанот има најголема извезена количина во 2013 година потоа има континуиран пад, најнизок процент има во 2018 година со количини кои претставуваат само 5,9 проценти од вкупните извезени количини. Пиперката има континуиран извозен раст од 12,2% во 2009 па се до 24,1% во 2015 во 2016 и 2017 има огромен пад од 5,5% и 7,6% во однос на 2015 за да во 2018 година повторно порасне на 21,2% од вкупниот извоз. Краставицата има фреквенција на количини на извоз од 6,0% во 2011 година па се до 10,7% во 2015 година. Има разлика од 4,7% кое истовремено е и најмала од сите анализирани производи. Карактеристично е што трендовите на опаѓање и раст се случуваат на секои три години од анализираниот период. Во производството и извозот по количини ќе забележиме раст во 2010 во однос на 2009 година што истовремено претставува и апсолутен максимум за анализираниите години со 208.266 тони и потоа тренд на континуиран пад до 123.183 во 2018 година.

3.1.2 Приказ на производство и извоз на зеленчук според вредноста

Највисоката вредност на вкупно извезениот зеленчук Р.С.Македонија го постигнува во 2011 година 51.574.000 евра, а најниската во 2018 година 40.619.000 евра што е и всушност тренд на континуиран пад. Додека првите три години од 2009 до 2011 имаме раст на извозот од 41.462.000 преку 48.016.000 во 2010 се до споменатиот максимум. Најголема партиципација во вредноста на извозот има домотот кој учествува со највисока вредност 44,2% од вкупниот извоз во 2010 година па се до 23,4% во 2015 година кај него е забележлив континуиран тренд на опаѓање на вредноста. Тренд на перманентно покачување на вредноста се забележува кај зелката која од 12,9% во 2009 година се зголемува на 39,0% во 2018 година. Од другите култури најмали разлики во проценти на вредност има кај извозот на краставицата на која максимумот е 14,5% во 2014 година а минимумот 6,9% во 2017. Забележителен е трендот на опаѓање и раст на вредноста на секои 3 години исто како и кај количините. Најголеми разлики без јасно изразен тренд на намалување и зголемување има кај пиперката и тоа во распон од 28,2% во 2015 до 18,0% 2013 година. Бостанот има најниски вредносни проценти од вкупниот извоз кои се движат од 12,4% во 2013 година до 3,3% во 2018. Може да се каже дека има неправилен тренд на зголемување и опаѓање на вредноста на секои пет години

Табела 3. Вредност на извезен свеж зеленчук од Р.С.Македонија

вид на зеленчук	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
домат	17808	21247	17862	13832	11846	12254	10607	11795	15144	10645
бостан	3353	5354	4269	3852	5018	3698	3499	3846	2572	1337
пипер	9879	6279	10354	10209	7286	9342	12774	12304	11204	9162
краставица	5086	5482	4696	4229	5684	6537	6149	4537	3182	3628
зелка	5336	9654	14393	8523	10534	13401	12305	15758	14310	15847
вкупно	41462	48016	51574	40645	40368	45232	45334	48240	46412	40619
проценти	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
домат	43,0	44,2	34,6	34,0	29,3	27,1	23,4	24,5	32,6	26,2
бостан	8,1	11,2	8,3	9,5	12,4	8,2	7,7	8,0	5,5	3,3
пипер	23,8	13,1	20,1	25,1	18,0	20,7	28,2	25,5	24,1	22,6
краставица	12,3	11,4	9,1	10,4	14,1	14,5	13,6	9,4	6,9	8,9
зелка	12,9	20,1	27,9	21,0	26,1	29,6	27,1	32,7	30,8	39,0

Извор: УНКТАД (UNCTAD) сопствени пресметки

3.2 Приказ на просечните годишни извозни цени

Просечните извозни цени по килограм не отстапуваат многу од нашите цени кои ги постигнуваат овие производи на кванташките пазари нивната разлика од година во година се должи претежно на пазарната законитост на понуда и побарувачка. Најголеми разлики се јвуваат кај домотот од 37 евро центи во 2009 до 60 евроценти во 2017 година. Бостанот се движи од 9 до 18 евроценти, Пиперката од 18 до 50 евроценти. Краставицата има најмалы разлики во просечните годишни извозни цени тие се движат од 31 до 41 евроцент. Зелката исто така има голема разлика која се движи од 11 па се 31 евроцент. Големите разлики во цените на одредени производи доведуваат до ценовни шокови кои пак го прават пазарот нестабилен, а сето тоа во синцирот на вредноста делува на првата алка тоа е производителот кој во крајна рамка сноси најголеми последици од таа нестабилност. Големите разлики во одредени култури помеѓу другото се должат и на однапред недоговорениот пласман со јасни критериуми. Ваквиот тип на работа без однапред склучени договори со дефинирани цени на подолг рок носат штетни последици. Генерално видлив е трендот на покачување на цените, но тоа е резултат на глобалното покачување на цените на храната.

Табела 4. Приказ на просечните годишни извозни цени

вид на зеленчук	2009 €/KG	2010 €/KG	2011 €/KG	2012 €/KG	2013 €/KG	2014 €/KG	2015 €/KG	2016 €/KG	2017 €/KG	2018 €/KG
домат	0,37	0,41	0,43	0,43	0,41	0,42	0,40	0,49	0,60	0,50
бостан	0,09	0,12	0,08	0,12	0,14	0,12	0,13	0,16	0,14	0,18
пиперка	0,47	0,18	0,30	0,49	0,27	0,26	0,37	0,43	0,50	0,35
краставица	0,31	0,35	0,39	0,33	0,38	0,36	0,40	0,42	0,37	0,41
зелка	0,11	0,15	0,24	0,17	0,23	0,19	0,31	0,23	0,23	0,27

Извор: УНКТАД (UNCTAD) сопствени пресметки

3.3 Увоз на зеленчук во Република Северна Македонија

Забележливо е зголемувањето на увозот на посочените култури и тоа со огромни проценти. Во почетната анализирана 2009 год увозот изнесувал 1.185.000 евра додека во 2018 година тој изнесувал 4.015.000 евра, ако како репер ја земеме 2009 година во 2018 година увозот е зголемен за 239% во однос на почетната година.

Како најзначајни земји кои извезуваат зеленчук кај нас се издвојуваат Албанија, Србија, Турција и Грција, овие 4 земји во последната декада за десет пати го имаат зголемено извозот спрема нас (UNCTAD 2019). Тука пред се се работи за раноградинарските култури домати и краставица додека од страна на Грција бележиме и зголемен увоз на бостан. Карактеристично е што додека увозот од Грција и Турција е релативно стабилен од година во година, увозот од Србија и Албанија прогресивно расте. Тоа се должи на подобрување на конкурентноста на овие две земји преку воведување на нови технологии на производство како и современ маркетинг.

Графикон 1. Приказ на увозот на зеленчук (домат, пипер, бостан, краставица и зелка) за анализираните 10 години

Извор: УНКТАД (UNCTAD) сопствена конструкција

3.4 Производство и промет на зеленчук во економските региони во Р.С.Македонија

Најголемо производство градинарството бележи во југоисточниот економски регион наведните пет култури се застапени со околу 60% од вкупното производство. Интересно е да се потенцира дека производството се одвива во општините кои гравитираат околу Струмица и тоа Босилово, Ново Село и Василево, понатаму општините кои гравитираат околу Гевгелија : Богданци и Валандово. Од другите региони 12% од вкупното производство се реализира во Скопскиот регион и тоа во општините Гази Баба, и Сарај, Останатите региони кои заслужуваат да бидат спомнати се Битолскиот регион, како и Вардарскиот регион тука пред се се мисли на Кавадарци и Росоман. Во Североисточниот регион атарите на селата Романовце, Пчиња и Студена Бара во општината Куманово.

Во однос на прометот, откупни центри функционираат само во југоисточниот регион кои се и всушност носители на извозот и на прометот во внатрешноста. Производите од Скопскиот регион главно завршуваат на кванташкиот пазар, зелените пазари, само поголемите земјоделски стопанства реализираат извоз со веќе договорени деловни партнери во странство. Таква е состојбата и во другите плански региони. Тоа ствара дополнителни проблеми заради слабата имплементација на пазарните стандарди во вредносниот ланец на снабдување, со исклучок на преработувачката индустрија на производно ниво. Тоа доведува до недостаток на систем на следење на потеклото и квалитет. (Нацка.М., Еленов, Николов 2019)

4. ЗАКЛУЧОЦИ

Анализираните пет производи(култури), се носители на производството и извозот во градинарството со 635 илјади тони или 73% од вкупното производство на зеленчук . Околу 80 проценти од зеленчукот е во промет на домашниот пазар или извезува во свежа состојба, а останатите 20% како преработен или замрзнат зеленчук. Ова значи дека додадената вредност од преработките и пакувањата се губи. Со подобрување на оваа состојба истовремено се дава можност за развој и дополнителни вработувања.

Во однос количините на производство има благо зголемување на количините од година во година. Во однос на финансискиот ефект на производство забележуваме опаѓање.

Извозот се движи од 208.267 тони или 34% од вкупното производство во 2010 до 123.183 тони или 18,7% во 2018. Забележителен е трендот на опаѓање. Од аспект на култури во количини(тони) најизвезувани се доматиите и зелката, кај доматиите е забележителен тренд на опаѓање, кај зелката има тренд на пораст на извезените количини.

Просечните извозни цени по килограм се слични со нашите цени кои ги постигнуваат овие производи на големо. Видлив е трендот на покачување на цените, но тоа е резултат на глобалното покачување на цените на храната и на пазарните законитости на односот на понуда и побарувачка.

Забележливо е драстично зголемувањето на увозот. Во 2009 год увозот изнесувал 1.185.000 евра додека во 2018 година тој изнесувал 4.015.000 евра, увозот е зголемен за 239% во последната декада..

Најзначајни земји кои извезуваат зеленчук кај нас се Албанија, Србија, Турција и Грција, овие 4 земји во последната декада за десет пати го имаат зголемено извозот, пред се на раноградинарските култури, увозот од Србија и Албанија најпрогресивно расте. Тоа се должи на подобрување на конкурентноста на овие две земји преку воведување на нови технологии на производство како и современ маркетинг

Забележливо е зголемување на површината под зеленчук, но приносите по единица површина се намалуваат што може да биде резултат на повеќе фактори. За оваа појава која ја намалува нашата конкурентност на пазарите треба да се изврши парцијална анализа со која би се дал одговор на прашањето.

Најголемо производство градинарството бележи во југоисточниот економски регион со околу 60% од вкупното производство. Од другите региони 12% од вкупното производство се реализира во Скопскиот регион. Останатите региони кои заслужуваат да бидат спомнати се Битолскиот регион, како и Вардарскиот регион. Во Североисточниот регион носители на градинарското производство се атарите на селата Романовце, Пчиња и Студена Бара во општината Куманово. Во однос на прометот, откупни центри имасамо во југоисточниот и донекаде вардарскиот регион кои се и всушност носители на извозот. Производите од Скопскиот регион главно завршуваат на кванташкиот пазар, зелените пазари. Таква е состојбата и во другите плански региони. Тоа ствара дополнителни проблеми во прометот заради слабата имплементација на пазарните стандарди.

ЛИТЕРАТУРА

- Група Автори (2019). Студија-Изработка на анализи за спроведување на инвестиции за изградба на откупнодистрибутивни центри осврт на производството, откупот и трговијата со зеленчук и овошје Факултет за Земјоделски Науки и Храна – Скопје
- Државен завод за статистика на Република Северна Македонија (2019). Статистички годишник 2019, www.stat.gov.mk
- Arsov S. (2019). Redemption of vegetables and fruits in Republic of North Macedonia - visualization maps, Faculty of Agricultural Sciences and Food –Skopje, Republic of North Macedonia
- Bellu, G. L. (2013). Value Chain Analysis for Policy Making Methodological Guidelines and country cases for a Quantitative Approach, FAO
- European Commission (2019). First pillar of the CAP: I — Common Organization of the Markets (CMO) in agricultural products, EC, <http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/>
- Lešić R. et al. (2004.). Povrčarstvo, Zrinski čakovec, Zagreb
- Matkovski B., Skoko, M. (2016). Analiza spoljnotrgovinske razmene voća i povrća u Republici Srbiji, Agroekonomika, broj, 74, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
- Nacka, M., Elenov, N. (2019). Functional analysis of the vegetables supply chain Agroekonomika, broj.85 Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
- Porter, M. (1998). The Competitive Advantage of Nations. Free Press; New York
- Vlahović, B. (2019). Bilans Spoljnotrgovinske razmene svezeg povrca Republike Srbije Agroekonomika, broj, 82, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
- Volk, T., Rednak . & Erjavec, E. (2014). Cross country analysis of Agriculture and Agricultural Policy of Southeastern European Countries in Comparison with the European Union. In: Volk, T., Erjavec, E., and Mortensen, K. (Eds.). *Agricultural Policy and European Integration in Southeastern Europe*. Budapest: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- www.unctad.org
- www.intracen.org
- www.stat.gov.mk